

Katja Mihurko Poniž

Univerza v Novi Gorici, Raziskovalni center za humanistiko, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za narodopisje

katja.mihurko.poniz@ung.si; katja.mihurko-poniz@zrc-sazu.si

Ada Kristan – pozabljeno ime slovenske moderne¹

Prispevek je prva raziskava, ki je v celoti posvečena Adi Kristan (1876–1925). V njem predstavljamo njeno življenje in literarno ter publicistično delo, leposlovna besedila in članke, ki so povezani z njenim delovanjem v Jugoslovanski demokratični stranki ter njeno dopisovanje z Ivanom Cankarjem.

V slovenski književnosti oziroma literarni vedi je slovenski pisatelj, kot je zapisal Marijan Dovič (2007: 9), velikokrat dojet kot vzvišena figura. A tako ni le pri nas, saj zaradi narodno konstitutivne vloge književnosti v številnih narodih v 19. stoletju določene avtorje razumejo kot kulturne svetnike (prim. Dovič 2016). V nekaterih narodih – med njimi je tudi slovenski – pa se tako razmerje ohranja tudi po tej dobi. Poveličevanje literarne ustvarjalnosti kot enega izmed kazalnikov razvoja človeškega duha ni problematično, če literarna veda hkrati ne ignorira vsega, kar predstavlja drugačnost in odmik od avtorja, ki postane osrednje polje njenega zanimanja. Slovenska literarna veda je na ta način dolgo »pozabljala« na ustvarjalnost avtoric. Po pionirskih raziskavah Marje Boršnik in prvem preglednem delu o slovenskih literarnih avtoricah *Pišejo ženske drugace?*, ki ga je leta 1995 objavila Silvija Borovnik, je nastalo veliko študij, ki razkrivajo ustvarjalni potencial ženskega avtorstva. Raziskovalni interes je bil najprej usmerjen v tiste avtorice, ki so svoja dela objavljale v knjižni obliki in se je nanje literarna kritika odzivala v času njihovega ustvarjanja, zato so bile avtorice, ki niso bile tako uspešne, še vedno na obrobju raziskovalnega interesa.

Ena izmed takih je Ada Kristan, saj je njenih (znanih) objavljenih del le za peščico. Vendar Ada Kristan ni bila le pisateljica. Bila je ena tistih izobraženek 19. in zgodnjega 20. stoletja, ki so zavzeto opazovale dogajanje okrog sebe in želele vplivati na tok zgodovine, zato so se pridružile različnim političnim gibanjem. Ada Kristan je izbrala socialno demokracijo. Bila je tudi žena vodilnega socialnega demokrata Etbina Kristana in skupaj sta se v obdobju, ko sta živela v Ljubljani, gibala v krogih slovenskih intelektualcev in intelektualk. Med njimi je bil tudi Ivan Cankar, ki je spomladi leta 1907 kot kandidat socialno demokratične stranke večinoma bival pri zakoncih Kristan.

¹ Članek je rezultat dela na raziskovalnem projektu Transformacije intimnosti v literarnem diskurzu slovenske moderne (J6-3134 in programski skupini) in v programski skupini Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347), ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost in inovacije Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Med Ivanom in Ado se je razvilo zanimivo dopisovanje, ki osvetljuje razmerje med intelektualko in intelektualcem zgodnjega 20. stoletja in razkriva njuno čustveno obzorje.

V prispevku bom predstavila življenjsko pot Ade Kristan, njeno udejstvovanje na področju socialne demokracije, njena literarna besedila in korespondenco z Ivanom Cankarjem. To je prva raziskava o Adi Kristan, saj je doslej bila predstavljena z dvema stavkoma v *Dolenjskem biografskem leksikonu* kot »žena pisatelja Etbina Kristana in prijateljica Ivana Cankarja«² in v treh stavkih v *Zbranem delu Ivana Cankarja*. O njenem socialno demokratskem delovanju so na kratko pisali Janko Liška, Erna Muser in Irena Selišnik, o njenem članku Prostitucija pa avtorica tega prispevka.

1 Življenjska pot

Rojena je bila 23. septembra 1873 v Novem mestu kot Adelheid Leopoldina Eleonora Czernich, njen oče Alois (rojen leta 1834 v Dravogradu) je bil trgovec, dekliški priimek matere Franziske (rojene 1841 v Ljubljani) je bil Verhovec.³ Družina je bila številna, saj je bilo v njej rojenih devet otrok. Alois Czernich je imel v t. i. Bergmannovi hiši v Novem mestu v sedemdesetih letih 19. stoletja trgovino.⁴ Že leta 1866 je bankrotiral (Anon 1866: 5), najbrž je s poslom nadaljevala žena, a je tudi ona leta 1883 razglasila bankrot (Anon 1883: 955). V začetku novembra 1886 so se preselili v Ljubljano, kjer so živeli na Rimski cesti 21.⁵ Ali je za Ado to pomenilo, da je lahko šolanje nadaljevala na kakšni od dekliških šol v Ljubljani, ni jasno,⁶ je pa obiskovala učiteljišče, kjer je leta 1891 najprej opravila izpit za vzgojiteljico v vrtcih, viri jo sicer navajajo kot gojenko iz Novega mesta (Anon. 1891: 3). Leta 1895 je opravila maturo na učiteljišču (Gajšek et. al 1998: 120) in se prijavila kot absolventka učiteljišča in kandidatka za učiteljski stan na mesto podučiteljice v St. Marein (Šmarje) pri Wolfsbergu (Volšperk), kjer je v začetku šolskega leta 1895/96 začela s poučevanjem (Anon 1895: 4). Leta 1897 je opravila izpit za poučevanje v občin ljudskih šolah z nemškim jezikom (Anon 1897: 394). Maja 1898 je bila prestavljena v St. Michael (Anon. 1898: 2), konec leta pa 1899 v St. Leonhard (Anon 1899: 3).

Na Koroškem, kjer je imel strankarske nastope, je spoznala Etbina Kristana (U. M. 1925: 2), s katerim se je v Trstu poročila civilno leta 1900, v začetku leta 1901 so jo

2 V tem zapisu tudi manjkata dan in mesec njene smrti.

3 Podatki so povzeti po domovinski poli Aloisa Czernicha v Ljubljani (ZAL_LJU/500, Domovinske pole, MF 399). Letnic smrti Aloisa in Franziske Czernich nismo uspeli najti.

4 V času rojstva Ade Kristan je družina živela na naslovu Novo mesto 45, to je današnji Glavni trg številka 2. Za te podatke se zahvaljujem gospe Marjeti Bregar iz Dolenjskega muzeja v Novem mestu.

5 Gl. opombo 3.

6 Morda je bila učenka uršulinske šole, zavod Lichtenturn, ki je imel dekliško šolo, je imel do leta 1893 le trirazrednico. Zahvaljujem se sestri Marti Triler za iskanje po arhivu uršulink in podatek, da v njem ime Ade Czernich ni zabeleženo, tako da najbrž uršulinske šole ni obiskovala.

razrešili kot učiteljico (Anon 1901: 362). V Trstu, na ulici Valdirivo 12, sta zakonca Kristan živela verjetno do leta 1905, ko sta se preselila v Ljubljano, kjer sta do novembra 1909 stanovala na Cesti na južno železnico 26, nato pa na različnih drugih naslovih.⁷ 30. marca 1907 je prispel v Ljubljano Ivan Cankar, ki je bil v tem letu kandidat socialnih demokratov na volitvah. Večino časa je bil nastanjen pri zakoncih Kristan. Po vrnitvi na Dunaj sta si z Ado Kristan izmenjevala pisma, iz katerih lahko vsaj do neke mere sklepamo, kako je potekalo njeno življenje v tem obdobju. Zakonca Kristan sta Cankarja gostila tudi od maja do novembra 1908. Iz strokovne literature pa lahko razberemo, da je Ada Kristan pred prvo svetovno vojno dejavno sodelovala pri prireditvah v Vzajemnosti, ženski podružnici socialnodemokratske stranke. Janko Liška jo imenuje poleg Lojzke Štebi kot najbolj razgledano aktivistko in spomni na njene nastope leta 1912 v Postojni in Pulju (Liška 1973: 107). Še posebno odmeven je bil njen nastop v Narodnem domu 8. marca 1913.

Leto 1914 je bilo v življenju Ade Kristan prelomno ne le zaradi začetka prve svetovne vojne, temveč tudi zato, ker se je takrat za daljše obdobje v Združene države Amerike odpravil njen mož Etbin Kristan, ki je sicer že leta 1912 odšel tja predavat. Od njega se je na tržaškem pomolu poslovil tudi njegov strankarski »sodrug« Ivan Regent, ki se je v spominih spraševal, kaj je bil razlog za odhod v Novi svet:

Ali vedno bolna in zahtevna žena, ki jo je zapustil v Ljubljani? Ali večne denarne stiske zaradi česar je moral pisati podnevi in ponoči? Morebiti večno trkanje upnikov na vrata? Morebiti se je hotel izogniti govoricam ljubljanskega purgarskega okolja o njegovih intimnih odnosih s pokojno Alojzijo Štebi? O vsem tem ga nisem vprašal in tudi drugi sodrugi ga niso vprašali, a sam nam tega ni pojasnil. Tisti večer pa ni bil niti vesel niti žalosten. Kristan je namreč imel avstrijsko vojaško vzgojo, znal je biti miren v najtežjih trenutkih in je znal marsikaj zapreti vase. (Regent 1965: 3)

Morda se v Regentovem zadnjem stavku skrivajo tudi razlogi za odtujitev med zakoncema, ki je botrovala njuni ločitvi. Kot je mogoče sklepati iz nekrologa, v katerem je zapisano, da je Ada Kristan dolgo živela na (avstrijskem) Štajerskem (Anon. 1925: 12), je verjetno tudi ona kmalu zapustila Ljubljano. O njenem medvojnem delovanju ni bilo mogoče najti podatkov, gotovo pa je vsaj še v začetku leta 1919 živela v avstrijskem Gradcu, saj v poročilu s socialnodemokratskega shoda v Wiesu na avstrijskem Štajerskem beremo, da je Ada Kristan iz Gradca govorila izčrpno, poučno, z lahko razumljivimi besedami in pokazala, kaj je smisel in korist ženske organizacije in si s tem prislužila bučen aplavz (Anon. 1919: 7). Tedaj je sodelovala kot kandidatka socialno

⁷ Te podatke lahko razberemo iz domovinske pole Etbina Kristina (fond SI_ZAL_LJU/504, MF 587). Tam je navedenih še sedem bivališč. Prve hiše, v kateri sta živela in kjer je bival pri njiju Cankar, danes ni več; stala je približno na mestu, kjer je danes Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. Za te podatke se zahvaljujem gospe Barbari Žabota iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Prav tako se za vso prijazno pomoč pri zbiranju gradiva v tej ustanovi zahvaljujem gospe Fitore Bitiči.

demokratske stranke na volitvah v narodni svet vzhodne Štajerske (Anon 1919: 3). 30. junija 1919 se je vrnila v Ljubljano, saj po novi ureditvi Avstrija v formalnem smislu ni bila več njena domovina.⁸ Kljub bolezni je predavala in pisala v strankarske časopise (Anon. 1925: 12). Reminiscenco na njeno življenje v tem obdobju zasledimo v pismu Zofke Kveder (8. oktober 1924), kjer sporoča Ivanki Anžič, da ji je Ada Kristan pisala, da je bila težko operirana. Ta operacija ji ni prinesla zdravja, saj je pred veliko nočjo leta 1925 odšla še na en poseg v sanatorij Gallspach v Avstriji, vendar ji tudi ta ni prinesel ozdravitve, saj je tam 1. junija 1925 umrla. V nekrologu v *Socialistu* je njena prijateljica, ki se je skrila za inicialke U. M., zapisala:

Iskreno mi je stisnila roko in rekla: 'Ko se vrnem zdrava, tedaj se bom znova lotila dela, opirajoč se na vas, mlajše in močnejše članice našega gibanja. Začrtati moramo ženskemu gibanju tako smer, da bo temeljilo v pravem življenju in borbi.' Še enkrat je zamahnila z roko v pozdrav in zaklicala: 'Na svidenje!' 'Na svidenje' sem ji odvrnila tudi jaz, pa so mi šle besede težko iz ust, ker sem slutila, da se ne vrne več.

Tudi v avstrijskem časopisu *Arbeiterwille* so se je spominjali kot zveste in predane sodelavke ter soborke (Anon 1925: 12).⁹

2 Literarno delo

Prvo objavljeno delo Ade Kristan je kratka pripovedna proza Ti!, ki je izšla v *Ljubljanskem zvonu* leta 1904. Prvoosebna pripovedovalka nagovarja nekdanjega ljubimca. Čeprav je poročena z moškim, ki ga ljubi »globoko in resnično«, se v spominih še vedno vrača v trenutke, ko si je želela ljubezni z nagovorjenim, a je bil do njen hladan. Pripovedovalka obnavlja svoje občutke ponižanja pred moškim, ki ga je ljubila, a jo je on zavrnil iz strahu pred ogovarjanjem in morda tudi njeno veliko strastjo:

Kako majhen si tedaj stal pred menoj — in kako sem bila velika jaz v svoji vsemogočni, čisti, plamteči ljubezni ...! Zame ni bilo vseh tistih — tistih ljudi; zate pač! In tega nisi vedel že prej — davno prej? Kakor pomilovanja vredna spaka si stal pred menoj.

Ali takrat sem vse to komaj opazila. Čutila sem edino strahovitost: moja ljubezen oskrunjena — poteptana od umazanih škornjev surovih ljudi — —! In da se ne bi nikdar več vzdignila, si stopil tudi ti nanjo — — — (Kristan 1904: 528–529)

Besedilo Ade Kristan je v obdobju, ko je izšlo, eno izmed redkih besedil, ki izražajo dvojno moralo meščanske družbe v prvoosebni pripovedi z ženske perspektive. Razkrija tudi razpetost moderne ženske, ki zaradi nenapisanih pravil o spolnih vlogah ni mogla realizirati svoje spolne želje in ta izkušnja zaznamuje tudi njeno zakonsko življenje do te mere, da moškemu, ki ji je to povzročil, želi, da bi tudi on trpel, četudi mu hkrati

8 Ta podatek razberemo iz domovinske pole Ade Kristan.

9 Kratke nekrologe so objavili tudi nekateri drugi časopisi (*Jutro*, 5. junij, *Edinost*, 6. junija; *Delavec*, 10. junija, *Naprej*, 13. junija, *Proletarec* 2. julija).

sporoča, da je njena sreča »neskaljena«. Besedilo je izpoved strastne in globoko čuteče ženske, ki prezira meščansko svetohlinstvo; temu je ob novem partnerju lahko obrnila hrbet, a jo ranjeni ponos vendarle občasno vrača v bolečo preteklost.

Naslednje besedilo je kratka pripoved Roža (1905), v kateri že odmeva avtoričin socialno demokratični svetovni nazor. V ospredju je deček, ki ga prvoosebna pripovedovalka sreča na ulici. Njeno pozornost vzbudi s šopkom, v katerem so šmarnice, nageljni in prelepa vrtnica. Najprej mu želi šopek odkupiti, a pomisli, da je deček nanj ponosen in da bi ga prizadela, zato ga samo pohvali in mu podari pomarančo. Ko mu sledi po ulici, je priča prizoru, ko mu bogata dama šopek vzame in mu v zameno da »bel cekin«. Pripovedovalka vidi, kako je dečku težko, zato mu sledi v predmestje in očetu pove, da šopka ni dal prostovoljno. Delavec ji izrazi svojo prizadetost nad tem, da bogataši v njih ne vidijo ljudi, ki jih prav tako lahko razveseljujejo razkošne cvetlice. A na koncu dečku obljubi nov šopek naslednji dan, ko je prvi maj. Četudi je v ozadju zgodbe socialnodemokratična ideja o nujnosti družbenih sprememb, jo je avtorica spretno preoblikovala v besedilo, v katerem so v ospredju delavski otrok, njegova čustva in doživljanje, kar je na začetku 20. stoletja v slovenski književnosti redkost. Ada Kristan delavca ne naslika le kot izkoriščenega predstavnika družbe, temveč kot posameznika, ki se zaveda svojih pravic, zato je besedilo večglasno.

Ob teh dveh besedilih sem našla še dve, objavljeni v nemščini v časopisu *Arbeiter-Zeitung*. V prvem, naslovljenem Die Mutter (Mati, 1907), avtorica tenkočutno in poglobljeno prikaže stisko Thee, mlade matere, ki je rodila hromega otroka. V notranjem monologu spremljamo materine dvome in spraševanja o otrokovem prihodnjem življenju in njeno obupano odločitev, da sama naredi konec njegovemu življenju s tem, da ga vrže v reko. V drugem delu zgodbe izvemo, da so vsi prepričani, da je otrokova smrt posledica nesreče, a Thea se zaupa sodniku, ki je družinski prijatelj, in možu, saj noče živeti z lažjo. Oba menita, da naj ostane »pri nesreči«. Ob moževem odzivu spozna, da njenega dejanja ne razume, da mu mnenje drugih ljudi pomeni več kot ona in da je njuno skupno življenje z otrokovo smrtjo postalo prazno in nesmiselno, zato ga zapusti. Avtorica je izbrala zahtevno tematiko in psihološko prepričljivo izpeljala dogajalni lok do najbolj verjetnega konca, ki je dobro motiviran s pogovorom med zakoncema in karakterizacijo protagonistke. Zgodba »Mati« je gotovo tudi pomemben prispevek k reprezentacijam materinstva v obdobju moderne.

Leto kasneje je objavila lahkotnejše avtobiografsko besedilo Die Großen (Odrasli, 1908), v katerem je v ospredju deklica, ki si želi svobodnega odkrivanja sveta, vendar ji odrasli, predvsem mati, tega ne dovolijo. Tudi to zgodbo lahko umestimo v tradicijo del avtoric moderne, ki problematizirajo meščanske spolne vloge, s katerimi ženske oziroma deklice močno omejujejo, kar je pogosta snov njihovih besedil. Deklica kot fokalizator se v moderni pojavlja redko, zato je besedilo dragocen prispevek k prikazovanju otroškega doživljanja sveta v tej dobi.

Zadnje literarno besedilo Ade Kristan je bilo objavljeno leta 1913 v reviji *Domači prijatelj*. Tudi ta zgodba je avtobiografska; možno je, da je nastala na pobudo urednice revije Zofke Kveder, saj sta se z Ado Kristan poznali. V njej se na pokopališču mlado deklo spominja svoje v cvetu deklitstva umrle sestre¹⁰ in vzpostavi stik s starejšo gospo pri bližnji grobnici, ki je generalova vdova. Stara gospa ji pove, da je bila njena sreča kratkotrajna in ko jo je zapustila, je padla v najgloblje brezno. A hkrati pove, da mladenka njenega nasveta, naj sreče raje sploh ne išče, ne bo upoštevala. Tudi ta zgodba, čeprav zasnovana preprosteje, razkriva tematsko polje avtoric moderne – refleksijo o kratkotrajnosti sreče, ki jo ženske gradijo na ljubezenskem razmerju, in povezanost med ženskami, izhajajoče iz skupne izkušnje.

Četudi Ada Kristan ni napisala veliko literarnih besedil, v njej lahko prepoznamo avtorico srednjeevropske moderne, ki se posveča prvenstveno temam, povezanih z ženskim meščanskim življenjem, saj v vseh besedilih nastopa meščanka. Zdi se, da je za socialnodemokratske ideje kot najbolj primeren prostor za izražanje razumela časopisne članke in ne književnost, ali pa je morda pogrešala (četudi je bil njen mož tudi literat) več spodbude, mentorstva in kritičnega branja. Za nasvete je prosila tudi Cankarja, saj se je nanj obrnila s prošnjo, da prebere njeno leposlovno besedilo. Cankar ji je namreč napisal: »Ako mi ti pošlješ svojo reč, Ti še isti dan pošljem žalostni začetek svoje nove stvari« (Cankar 1975: 156). Žal ni ohranjeno nobeno pismo, iz katerega bi lahko skleпали, da je oziroma kako je njeno delo komentiral.

3 Dopisovanje z Ivanom Cankarjem

S Cankarjem se je Ada Kristan morda seznanila že leta 1903, saj je iz tega časa ohranjen prvi dopis, tj. razglednica, ki ji jo on piše iz Ljubljane na Dunaj. Njeno prvo daljše pismo pa je odgovor na njegovo zahvalo za trimesečno gostoljubje. To pismo, napisano 25. julija 1907, je v slovenščini, za katero piše, da sicer ni njen materni jezik, a jo je vzljubila. V pismu opisuje prijeten dan, ki sta ga z možem preživela v družbi Izidorja Cankarja in na Bledu. Njeno pripovedovanje je živo in duhovito. Iz pisma izvemo tudi, da so jo klicali Miška in Fakinka. Naslednje pismo je bolj intimno, saj mu piše, da ga pogreša, da rada govori z njim in naj ne pozabi nanjo, saj ve, kako lahko postane sentimentalna. Pismo je pravzaprav intimna izpoved naklonjenosti, saj zapiše, da bi si želela imeti fini obrazek Ane Kessler in žive oči njene sestre Mici, v katero je bil Cankar tedaj zaljubljen. Še bolj intimno je pismo, ki ga je poslala v začetku avgusta, a se ni ohranilo. V naslednjem pismu se je, kot piše Jože Munda, »dotaknila intimnih, bolj ali manj umišljenih vezi med njima«. Navajamo odlomek iz pisma, saj razkriva odziv ženske, ki je pokazala svojo naklonjenost in bila zavrnjena, takih izpovedi pa v obdobju moderne ni veliko:

10 Sestra Roza je umrla kmalu po prihodu družine v Ljubljano (Anon 1886: 2076).

Dragi prijatelj!

Da si ne delaš nepotrebnih misli, Ti poročim, da mi je veliko boljše in da mirnejše gledam v bodočnost. A vedela bi rada, kako se počutiš in kaj počneš, da ne pišeš.

Obadva nisva računala z mojim naturelom — to je vse. Elementarno je prišlo čezme ... Zdaj sem najhujše že prestala in upam, da se mi s časom posreči, spraviti moj čut v mirnejši tir. Morebiti Te bom rada imela, kakor mati sina: vse dobro mu hoče — a nič ne zahteva — — — (Kristan 1907a)

Cankar se na to pismo in razglednice s pozdravi, ki jih je pošiljala, očitno ni odzval, saj je septembra pisal njenemu možu, da je njegova gospa »gotovo in po pravici razžaljena«, da toliko časa ni odgovoril na njeno pismo (Cankar 1973: 34). V svoje opravičilo je zapisal, da je imel veliko skrbi. Konec oktobra ji je odgovoril in tako je dopisovanje spet steklo. Te epizode med njo in Cankarjem se je dotaknil tudi Anton Slodnjak v romanu *Tujec* (1976), kjer je Ada Kristan označena kot histerična ženska. Fokalizator v tem poglavju romana je Etbin Kristan, ki se spominja: »Med njima je bila sicer neprijetna senca bolj ali manj histerične zaljubljenosti vanj, vendar sta prijateljsko, čeprav poslovno ugotavljala sadove in posledice Cankarjeve kandidature« (Slodnjak 1976: 241). Dokončno se je Cankarjevo bivanje pri Kristanovih končalo novembra 1908. V pismu Stefki Löffler 4. decembra 1908 je zapisal, da se je preselil v hotel, ker je Ada Kristan prava pošast in da je edina stvar, ki ga veseli, da ona po tihem ve, zakaj se je pravzaprav odselil. Kristana imenuje dober, ubogi fant, ki vse prenese in se potoži samo njemu. Doda še, da je opazil, da so vsaj tri četrtnine njene bolezni zlonamerni afekt (Cankar 1973: 97). Zaročenka ga je v pismu povprašala, kaj je pravzaprav gospa Kristan groznega naredila in da ve, da je ona lahko vsiljiva, on pa tega ne prenese (Cankar 1975: 353). Ko se je Cankar januarja vrnil na Dunaj, mu je Kristan sporočil, da je njegova žena ozdravela, ona pa je pripisala, da se zahvaljuje za njegovo pismo. Iz Kristanovih pisem Cankarju je razvidno, da so se v Ljubljani še srečali, vendar se je prijateljstvo spremenilo v znanstvo (Cankar 1973: 279, 38–39). O njunem odnosu in korespondenci je Jože Munda zapisal:

Kristanova mu je bila v pomoč pri vsakdanjih tegobah in zaupnica osebnih doživetij. Takrat so bila Cankarjeva čustva vezana na Mici Kesslerjevo, obljube Štefki Löffler pa so ga vklepale na Dunaj. V tej negotovosti in stiski mu je bila Ada dobrodošla poslušalka in tolažnica. Zdi se, da se je po stalni vrnitvi v domovino (jeseni 1909) Adi Kristanovi polagoma odmikal in da so njuni stiki sčasoma prenehali (Munda v Cankar 1975: 383).

4 Delovanje na socialno demokratskem polju

Po dosedanjih raziskavah prva objava Ade Kristan datira v obdobje pred poroko in se nanaša na področje pravic učiteljic in že nakazuje njeno socialno demokratsko stališče.

Leta 1899 je namreč objavila članek *Zur diesjährigen Hauptversammlung des Kärnter Lehrerverbundes* (K letošnjemu zborovanju koroške učiteljske zveze), v katerem je opozorila na položaj učiteljic. V članku ugotavlja, da je treba enakopravnost učiteljic posebej utemeljevati. Nekateri namreč še vedno menijo, da beseda človek ne označuje tudi žensk in da so ženske polživali ali del hišnega inventarja, ki nima sposobnosti mišljenja. Prav tako pravi, da je sicer vsakemu intelektualcu jasno, da ženske ne opravljajo učiteljskega poklica zaradi želje po konkurenci moškim, temveč zaradi družbene situacije, ki jih v to sili. A vendar se še slišijo glasovi, piše avtorica, ki menijo, da sodi ženska samo v dom. Vendar se ne želi poglobiti v splošno žensko vprašanje, temveč se odzvati na prakso, ki učiteljice nastavlja na oddaljene gorske enorazredne šole, kjer jim je življenje neznosno in če v razredu nimajo težav, jim jih delajo vaščani. Učiteljice na to pristajajo, ker nimajo izbire, njihovi kolegi pa se počutijo kot zmagovalci. Učiteljice tudi nimajo nobene perspektive, da se bo kaj spremenilo, saj ne morejo postati ravnateljice šol. Glas je povzdignila tudi proti neenakemu plačilu, saj so bile za enako delo v isti šoli ženske plačane 20 % manj. Na njen zapis se je ostro odzval anonimnež, ki se je podpisal kot učitelj-družinski oče in višje plače učiteljev opravičeval s tem, da imajo družino, ki jo morajo preskrbeti, za neporočene učitelje pa je le napisal, da so izjeme vsepovsod. Na njegov zapis se ni odzvala, a svojih prepričanj ni opustila, saj jo novembra 1901 časnik *Arbeiterinnen-Zeitung* že omenja kot eno izmed devetih udeleženk sestanka socialnih demokratov (skupno je bilo udeleženk in udeležencev 160) (Anon. 1901a: 7). V tem obdobju je tudi že govorila na socialno demokratiških shodih (Anon 1913: 22).

Po poroki s Kristanom je v *Rdečem praporju*, ki je bil glasilo socialnodemokratske stranke, objavila članek o prostituciji. Svoj prispevek je začela s trditvijo, da se zakoni sklepajo iz koristi. Zato je za avtorico »tudi ona žena prostituirana, ki se združi z možem ne vsled ljubezni, temveč iz drugih kakršnihkoli vzrokov in ravno tako tudi mož, ki se za njeno doto »proda« - in če tudi da sveta cerkev temu vse svoje blagoslove« (Kristan 1901: 1). Med tistimi, ki zahajajo v javne hiše, so tudi oženjeni, zato »sedanja oblika zakona prostitucijo ne le ne omejuje, temveč celo pospešuje« (Kristan 1901: 2). Ada Kristan se tudi odzove na trditev, ki jo je v enem izmed člankov v *Slovenki* zapisala njena urednica Ivanka Anžič, da moški egoizem ženske ovira na poti do samostojne eksistence. Ada Kristan jo zavrne z argumentom, da je to povezano s kapitalizmom, katerega temeljna značilnost je konkurenčni boj. Tudi ona vidi sramoto družbe v tem, da reglementira¹¹ in trpi bordele in da so »še vedno neizogibno potrebni«. Ko bo odpravljena revščina, tudi prostitucije ne bo več: »Kajti, kadar ne bo žensk, ki so pripravljene 'moški pohotnosti' ustreči, bodo pohotni možje prisiljeni ozreti se o pravem času po tovarišici za življenje« (Kristan 1901: 2). Na koncu svojega članka je še zapisala, da je, ko je bil članek že končan, dobila v roko sedmo številko *Slovenke*, v kateri je »toliko

11 Leta 1873 je avstrijska oblast sprejela zakon o reglementaciji prostitucije, kar je pomenilo, da so se morale prostitutke registrirati. Policijski zdravnik je imel pravico pregledati vsako žensko, za katero bi lahko policija sumila, da je prostitutka.

nesmiselnih predpostavk in nelogičnih trditev«, da se mora ozreti nanje, vendar zaradi pomanjkanja prostora ob drugi priložnosti.

A še preden je to storila, se je na njen članek odzvala Ivanka Anžič in zapisala, da je Ada Kristan »izvrstno dresirana soc. demokratka in družega nič« (Anžič 1901: 229). Ada Kristan je zavrnila to oznako s trditvijo, da je sama natančno preštudirala socialni problem in da je njeno mišljenje njeno lastno prepričanje. Zato se za *Slovenko* ne bo več zanimala. Njeno geslo je namreč: »Ne polemiziraj z jezuitičnimi ljudmi!« (Kristan 1901a: 3).

V Ljubljani se je Ada Kristan proslavila tudi kot govornica. Nastopila je na t. i. »ženskem shodu« 8. marca 1913 v Narodnem domu, kjer se je zbralo okrog trideset oseb (Selišnik 2009: 244). V govoru je opozorila tudi na pomen 8. marca kot praznika žensk: »Ženski dan! — naš dan! — kako lepa je bila ideja, določiti en dan na leto, da povemo na ves glas, da se ne damo več zapostavljati, ter že s svojim sestankom dokažemo, da smo zrele za velika vprašanja časa.« (Kristan 1913: 1) Svoj govor je zaključila udarno in z neposrednim nagovorom: »Zato zakličem le še prav iz srca in pač vam vsem iz dna duše: Naprej! V boj za žensko enakopravnost! Vedno naprej, in zmaga bo naša!« Ada Kristan je v govoru opozorila tudi na pomen volilne pravice in se odzvala na tradicionalen očitek, da ženske volijo konservativne stranke in dejala, da tega nikjer ni (Anon. 1913: 40). Janko Liška je njen govor umestil v širši kontekst:

S tolikšno zavestjo, da pripada svet proletarcem, in tako hrabro je takrat na Slovenskem nastopalo le nekaj ljudi — npr. Ivan Cankar mesec dni kasneje s prevratnim odnosom do Avstrije v predavanju Slovenci in Jugoslovani. [...] O tematiki, ki se je ta dan obravnavala na Slovenskem, pred vojno nihče ni spregovoril globlje in spodbudneje od Ade Kristanove. S posmehom je zavrnila malomeščanske predsodke in »moške« razloge zoper politične pravice žensk, češ da bodo ženske z javnim delom zgubile svoje čare, da sicer lahko volijo, ne gre pa, da bi jih volili. Opozorila je na pomen ženske za počlovečenje politike, saj je »kakor ustvarjena za globoko čustvo človekoljubja in pravičnosti; politika brez pravičnosti in človekoljubja pa je paša za brezvestne sebičneže! zločin nad delavskimi sloji! zločin nad človeštvom!« — trditev, ki so jo tako kruto potrdile vse vojne, od takratne balkanske in svetovne vojne dalje (Liška 1973: 111–112).

V časopisnem poročilu s shoda tudi beremo, da so ji burno pritrdjevali, še bolj osebno doživljanje pa posreduje avtorica nekrologa v *Socialistu*.

Mlada deklica sem bila, ko sem jo prvič videla in čula govoriti na ženskem shodu v areni Narodnega doma v Ljubljani. Vso ljubezen do zatiranih je želela združiti v svojem lepo in miselno zasnovanem govoru. Povedati nam je hotela vse, kar je težilo delavsko ženo in njenega otroka. Z enim samim mogočnim zamahom, ki bi naj bil podprt od nas vseh, bi rada strla suženjske spone, ki tlačijo ženo k tlom. Nam so šle njene besede do srca. Saj je govorila iskreno, naravno in z nekim posebnim ognjevitim prepričanjem, ki je mogoč samo pri res zavedni ženi (U. M. 1925: 2).

O ženskem gibanju je pisala tudi v *Naših zapiskih*, kjer je na sedmih straneh poglobljeno in argumentirano pokazala na odnos do ženskega gibanja, utemeljila potrebo po družbeni spremembi in pogumno zaključila:

Žensko vprašanje, ki je, kakor že uvodoma rečeno, prepleteno s celo vrsto drugih vprašanj, se torej ne da rešiti drugače, kakor v zvezi s socialnim vprašanjem sploh, ki pa ima le eno rešitev: Socijalizem. Žensko volilno pravico potrebujemo kot nepodcenljivo orožje v boju za končni cilj. Vsak poraz nasprotnikov ženskega gibanja pa je obenem poraz nazadnjaškega, socializmu sovražnega elementa (Kristan 1913: 162).

Tudi po vrnitvi v Ljubljano, takrat v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, je Ada Kristan ostala dejavna socialna demokratka. V spominih Rudolfa Golouha beremo, da je govorila na pomembnem kongresu JSD 1. in 2. novembra 1919 (Golouh 1966: 1972, gl. tudi Selišnik 2008: 112). Golouh jo omenja skupaj s še sedmimi (moškimi) govorniki.

Ada Kristan je bila zanimiva osebnost obdobja slovenske moderne, saj je bila ena izmed prvih slovenskih intelektualk, ki so nastopale kot govornice na političnih shodih in pisale tako leposlovje kot prispevke o ženski podrejenosti. Njeno literarno delo je po obsegu skromno, a dopolnjuje podobo slovenske moderne kot obdobja, v katerem se je začela vzpostavljati vloga pisateljice kot družbenokritične osebnosti, ki je v svojih delih izražala jasna in drzna stališča o ženskah in ženskosti.

VIRI IN LITERATURA¹²

- ANON., 1886.. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung* 43/28. 197.
- ANON., 1883. Konkurs-Eröffnung. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung* 53/110. 955.
- ANON., 1891: Gewerbebewegung in Laibach. *Laibacher Zeitung* 110/76. 622.
- ANON., 1891a: Otroške vrtnarice. *Slovenec* 29/160. 3.
- ANON., 1895: Lehrer-Ernennungen in Kärnten. *Grazer Tagblatt* 5/291. 4.
- ANON., 1897: Izpit učne usposobljenosti. *Učiteljski tovariš* 27/23. 394.
- ANON., 1898: Der k.k.kärntn. Landesschulrath. *Klagenfurter Zeitung* 5/132. 2.
- ANON., 1899: Der k.k. Landesschulrath. *Freie Stimmen* 19/103. 3.
- ANON., 1899a: Eingesendet. *Freie Stimmen* 19/29. 4.
- ANON., 1901: Der k.k. Landesschulrath in Klagenfurt. *Klagenfurter Zeitung* 8/42. 362.
- ANON., 1901a: Vermischtes. Zum Parteitag. *Arbeiterinnen-Zeitung* 1901. 10/23. 7.
- ANON., 1913: Iz Idrije. *Ženski list* 1/3. 22.
- ANON. 1919: Berichte. Wies. *Arbeiterinnen-Zeitung* 28/9. 7.
- ANON. 1919a: Wählerversammlungen finden statt. *Arbeiterwille* 30/196. 3.

¹² Bibliografija objav slovenskih leposlovnih besedil je povzeta po knjigi Gregorja Kocijana *Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918. Bibliografija*. Navedbo, da je bilo besedilo Roža objavljeno tudi v *Proletarcu*, sem našla v diplomski nalogi Maje Pruščević *Leposlovje v časopisu Proletarec med letoma 1911 in 1913*.

- ANON., 1925: Frauenbewegung. Genossin Ada Kristan gestorben. *Arbeiterwille* 36/217. 12.
- ANON., 1925a: Genossin Ada Kristan gestorben. *Die Frau* 34/10. 8.
- ANŽIČ, Ivanka, 1901: Beležke. *Slovenka* /59. 229–230.
- BOVHA, Boris idr., 1998: *Učiteljišče – Gimnazija Ledina: 130 let*. Ljubljana: Gimnazija Ledina.
- CANKAR, Ivan, 1973: *Zbrano delo. Pisma III*. Ljubljana: DZS.
- CANKAR, Ivan, 1975: *Zbrano delo. Pisma IV*. Ljubljana: DZS.
- DOMOVINSKA pola Aloisa Czernicha. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fond SI_ZAL_LJU/500, Domovinske pole, MF 399.
- DOMOVINSKA pola Etbina Kristina, Zgodovinski arhiv Ljubljana.fond SI_ZAL_LJU/504, Domovinske pole, MF 587.
- DOMOVINSKA pola Adele Kristan, Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond SI_ZAL_LJU/504-241.
- DOVIČ, Marijan, 2007: *Slovenski pisatelj. Razvoj literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. (Studia Litteraria 8). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DOVIČ, Marijan (ur.), 2016: *Kulturni svetniki in kanonizacija*. (Studia Litteraria 22.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- GOLOUH, Rudolf, 1966: *Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojev slovenskega naroda*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.
- KRISTAN, Ada, 1899: Zur diesjährigen Hauptversammlung des Kärntner Lehrerverbundes. *Freie Stimmen* 19/27. 4–5.
- KRISTAN, Ada, 1901: Uredništvo »Slovenke«. *Rdeči prapor* 4/27. 3.
- KRISTAN, Ada, 1901a: O prostituciji. *Rdeči prapor* 4/33. 1–2.
- KRISTAN, Ada, 1904: Ti! *Ljubljanski zvon* 24/9. 528–530.
- KRISTAN, Ada, 1905: Roža. *Rdeči prapor* 8/. (Objavljeno tudi v *Zarji*, 14. 4. 1913, in *Proletarcu* 2. 6. 1914).
- KRISTAN, Ada, 1907: Die Mutter. *Arbeiter-Zeitung* 19/302. 1–4.
- KRISTAN, Ada, 1907a: Pismo Ivanu Cankarju. 23. 8. 1907. Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana. Ms 819. Objavljeno tudi na spletišču Pisma. <<https://pisma-rch.ung.si/pismo/1364>>.
- KRISTAN, Ada, 1908: Die Großen. *Arbeiter-Zeitung* 20/266. 2–4.
- KRISTAN, Ada, 1910: Generalica. *Domači prijatelj* 6/4. 78–81. (Objavljeno tudi v *Rdečem praporju* 10. in 13. maja 1911).
- KRISTAN, Ada, 1913: Za žensko politično enakopravnost. (Poročilo sodr. Ade Kristanove na ženskem shodu 8. t. m. v Ljubljani.) *Zarja* 3/530, 1; 531/1.
- KRISTAN, Ada, 1913: O ženskem gibanju. *Naši zapiski* 10/3-4. 101–109.
- LIŠKA, Janko, 1973: »Vzajemnost« in »Svoboda« ter gibanje za žensko enakopravnost. (Poglavje iz monografije *Vzajemnost in Svoboda 1909—1914*). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 15/1–2. 103–116.
- Matične knjige (1870-1890). *Krstna knjiga*. Nadškofijski arhiv Ljubljana. Novo mesto – Kapitelj. <<https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/ljubljana/novo-mesto-kapitelj/04089/?pg=19>>.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2009: *Evine hčere. Konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.

- MUNDA, Jože, 1975: Opombe k pismom. Ivan Cankar: *Zbrano delo. Pisma IV*. Ljubljana: DZS. 299–531.
- MUSER, Erna, 1967: Socialisti in komunisti in boj Slovenk za enakopravnost. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 10/1-2. 191–211.
- REGENT, Ivan 1965. Kratki spomini na Etbina Kristana. *Primorski dnevnik* 21/ 286. 3.
- SELIŠNIK, Irena, 2008: *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Ljubljana: Sophia, 2008.
- SELIŠNIK, Irena, 2009: Med kritiko in proslavo: zgodovinsko spreminjanje praznovanja žensk. *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* 61/657/661. 236–251.
- SLODNJAK, Anton, 1976: *Tujec*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- U. M., 1925: Ada Kristanova. *Socialist* 3/26. 2.